

Årum II

Priv til deskken: Her stoffet til inngangssiden):

- 1. Husmannsplassen Berget dukker for første gang opp i kilder fra 1821. (Foto: Åbygge).
- 2. VASKEDAG ved elva. Her «Holmen», sommers tid. Om vinteren måtte skittentøy fraktes på kjelke til fergestedet i Sandesund. Randi Johansen (til venstre) og Randi Johansen i full sving. Om vinteren måtte skittentøyet fraktes på kjelke til fergestedet i Sandesund. (Foto: Åbygge).
- 3. WEGNERBRAKKA med «Slottet» i bakgrunnen. Ungene er Eva (Knolden) Holøs, Roald Tollefsen og Anne Lise med ukjent etternavn. (Foto: Åbygge).

□ Vignett: Årum

□ Husmann og arbeidsfolk

sto seg rimelig bra på Årum

□ Husmannsplassene i Borges nordlige ende omfattet en forvirrende blanding av husmenn, selveiere og arbeidsfolk. Hafslund, som eide flere eiendommer i området, betraktet arbeidere bosatt på hafslundplassene som husmenn langt inn i vårt eget århundre. Kontraktene fulgte gammel tradisjon og omfattet blant annet arbeidsplikt på Hafslund.

□ Fremveksten av sagbruk og tømmerdrift i 1840-årene ga husmannsfamiliene i området rundt nåtidens Årum nye livsmuligheter og en annen økonomisk stilling enn tidligere. Allerede før 1850 greide mange å kjøpe plassene sine og ble selveiere. Noen ganger kjøpte de sågar gårder eller parter av gårder. Blant dem var Torbjørn Kroken, Peder Berget og Lars Braaten (fra en plass under Molteberg).

La oss kikke litt på noen av plassene under Hafslund og Årum gård. Opplysningene stammer fra Karl Otter Fjeld og Svein Åstrøm og er sammendrag av en artikkel de skrev i 1986 for «Åbygge», tidsskriftet til Borge Historielag.

û Bakken: Eldre mennesker, født rundt århundreskiftet, vil minnes den gamle Bakkenstua som lå inntil Gatedalen mellom elva og det gamle jernbanesporet til Hafslund. En gammel kone, Abigael Bakkestua, bodde der alene de siste årene. Den gamle husmannsplassen ble revet under første verdenskrig.

I dag kan en såvidt skimte tuftene etter Bakken, som plassen egentlig het. Lite minner om travelheten da Hafslund drev for fullt med tømmertransport og materialer til Sundløkka og bordtomtene på Hvidsten, og det gamle teglverket bortenfor var i drift. Den svære tømmerrenna gikk like forbi husveggen.

Det nevnte teglverket, Årum Teglverk, var eid av ^{Ole H.} Lars Jakobsen og drevet privat som en bigesjeft ved Billet gård.

û Berget: Plassen dukker for første gang opp i kilder fra 1821, da Peder Larsen fra Tune, gift med Marie Jensdatter fra Berg, nevnes i en skatteliste. Til husmann å være måtte Peder ha vært ganske velstående. Allerede i 1834 kjøpte han Høkeråas, som han senere overlot til sine to eldste sønner. I 1854 kjøpte han Berget (Aarumberget østre) av Lars Hansen Aarum og fikk i tillegg bruke et jordstykke tilhørende Aarum så lenge han levde.

Småbruket Berget gikk videre til de to barna Maren og Ole i 1870, men de gamle ble boende til sin død. En folketelling fra 1875 betegner Peder som «rentenist», den første i sitt slag i husmannsregistret.

û Billet: Billet under Årum lå ved den gamle kongeveien mellom Fredrikshald og Christiania.

Navnet finnes i kilder allerede fra 1700-tallet og antyder at det var et vertshus på stedet. I 1808 nevnes Hans Hovoldsen som husmann. Noe senere betegnes Margrete Østensdatter som vertshusholderske. Hafslunds virksomhet i området kom etter hvert til å knytte mange mennesker til stedet.

û Elveraas: Navnet betyr «åsen der alvene bor.» Snille alver var det neppe, for Johan Aarum fortalte at et kraftig uvær kom over to karer som engang ryddet kratt for hans onkel på Aasen. De søkte ly i Aasenstua hvor husmannskona var alene hjemme. Mannen jobbet ved lensene. Et tordenskrall rystet den vesle stua, og etter sjokket lå kona død på gulvet. Utenfor lå panelingsbordene strødd utover bakken.

Mulig at den begivenheten ble slutten for plassen Elveraas. I kirkeboka for 1860 står at Anne Helene Thorsdatter ble drept av lynilden på Aarumeie. Om det var samme plass vites ikke med sikkerhet. På stedet var det imidlertid stor aktivitet i smuglertiden. Utsikten er god, ingen øvrighet kunne snike seg innpå. Men det er en annen historie...

û Haraldsaas: Plassen gikk en tid under navnet Petrane, trolig etter noen Petter'e som engang bodde der. Spor etter dem er ikke funnet, heller ikke etter noen Harald, selv om plassen kalles Haraldsaas i papirer fra 1848. Den første som satte sitt preg på stedet var Ole Christian Borgersen. Han fikk sin husmannskontrakt i 1853 med den forpliktelse å være «skjæredreng» for Hafslund. Mannen avanserte til ~~lag~~ ^{lag}mester!

Ole døde i 1899. Enken ble boende til også hun gikk bort i 1907. Da overtok svigersønnen Albert Sjødahl kontrakten for 75 kroner året. Avtalen ble sagt opp syv år senere og Anders ble husmann på

Petrane i stedet. Haraldsaas ble nedlagt i 1916, trolig som en følge av at lagården brant antent av en gjeng julebukker med fyrverkeri. Anders dro etter hvert til Amerika og jobbet en tid i Chicago. Med depresjonen på 30-tallet drepte drømmen om rikdom, og han flyttet hjem igjen.

Ø Kilevold: Nevnes som husmannsplass første gang i 1853, da Helge Eriksen fikk kontrakt med Hafslund. Men en folketelling i 1865 nevner ingen husmenn på Kilevold, og Helge Eriksen nevnes ikke mer. Kilevold hadde trolig en kort levealder som husmannsplass.

Ø Kroken: Kart fra 1790-årene viser plassen under navnet Vintran. Navnet Kroken forekommer ikke før i 1817. Etter hvert kom det opp flere hus på stedet, minst tre, men det er vanskelig å si hva slags husmannforhold beboerne hadde. Torbjørn Hansen er første navn knyttet til Kroken.

Bi nå litt!

Her er hva navneeksperten professor Oluf Rygh hadde å si om stedsnavnet Billet: «Bilidt, hyppig nyere navn på småjorder på Østlandet, to-delt ord i imperativform, rommer en oppfordring til å dvele på stedet, eventuelt komme inn...»

Ragnar Grant Stene, tekst og foto

(Til desken: Her stoffet til inngangssidene):

4. GERD OG WALTER NILSEN overtok Billet gård i 1984 og har utviklet «Eventyrlåven» til en betydelig antikvitetsforretning.

5. I LÅVEN på Billet driver også Østfold Bygg- og Vindusrestaurering, her... (Geir Ove har navnene).

På Billet's

gamle tomter

«Eventyrlåven» ruver godt på Årum og er i dobbel forstand et senter for bevaring av kulturhistorie. I én del av bygningen driver Walter Nilsen sin antikvitetsforretning, i en annen er Østfold Bygg- og Vindusrestaurering i etableringsfasen. Her kan folk med seriøse ambisjoner få faglig assistanse til restaurering av alt som er av verneverdig gammelt...

Walter Nilsen, (gift med Gerd, født Grimstad fra Torsnes) ~~er~~ opprinnelig gårdbruker i Malangen, Troms. Han kom sydover i 1966, jobbet med murerarbeid for Storm Kristiansen og bodde mange år på Lisleby. I august 1984 kjøpte han Billet gård av Ole Herman Jacobsen, opprinnelig uten at låven fulgte med på kjøpet. Den var da i bruk som hønseri, og var siden tiltenkt gartneriformål. Walter overtok låven i 1991 og har på få år bygget ut en betydelig antikvitetsforretning som hovedsakelig selger til mindre forretninger i bransjen landet over.

Den andre låvebeboeren, Østfold Bygg- og Vindusrestaurering, drives av fire yngre karer, Terje Furustøl (Walters sønn), Tore Borgersen, Per Andreas Kristensen og Sven Winther. Her dreier det seg altså om finsnekkeri og restaurering av alt som gammelt er - alt fra oppfrisking av halvratne vinduer til komplett gjenskapelse av interiører og verneverdige bygg.

Billet gård nevnes første gang i biskop Eysteins «Røde Bog» fra 1398 og var i sin tid skystasjon og herberge langs datidens «E6», kongeveien forbi fergestedet i Sandesund. I 1880 ble gården kjøpt av Jens Jacobsen fra AS Hafslund. Det var svigersønnen til Jens, Ole H. Jacobsen, som i 1898 startet Aarum Teglværk AS. Ole deltok aktivt i det lokale samfunnsliv og var blant annet stortingsmann i tre perioder (inkludert 1905).

Oles sønn, Lars Jacobsen, overtok teglverket i begynnelsen av 1920-årene og drev det til nedleggelsen i 1949. Lars var en drivende kraft bak Årum Brann og Bygningskommune, en institusjon som bidro til byggingen av eget vannverk ved Borge Varde og ledningsnett lagt til nordre Borge i 1930-årene.

6. SE VEL OG LENGE på dette bildet av Asbjørn Lund, Østfold Vann og Varme på Årum: Det karakteristiske pumpestativet etter busstasjonen står for fall!

Vann og Varme

på busstomta

Det gamle pumpestativet etter Johan Johannsens Bilruter står for fall, forteller Asbjørn Lund, Østfold Vann og Varme på Årum, som driver på den gamle busstomta. Johan Johannsens Bilruter ble slått sammen med Borge kommunale bilruter på slutten av 1950-tallet.

Asbjørn Lund er 63 og har bodd på Årum og Sundløkka nøyaktig like lenge. Han opprettet håndverksbedriften Østfold Vann og Varme i Vardeveien i 1971 og flyttet til sitt nåværende sted i 1975. Det vil si til en seks-syv mål stor tomt etter den gamle busstasjonen i Fergestedveien. Det gamle karakteristiske pumpestativet, med tak og det hele, står den dag i dag men synger nå på siste verset. - Rukkefverket må ~~for~~ fort, sier Asbjørn, busstasjonens siste levning er falleferdig, farlig og dessuten i

veien for trafikken. De nedgravde gamle drivstofftankene er fylt med skum og blir liggende. Østfold Vann og Varme, som alt i alt gir levebrød til elleve mennesker, breier seg i minnerike omgivelser. På skrå over gaten ligger et bolighus tilhørende Oddmund Ulriksen som frem til 1950 gjorde tjeneste som stedets samvirkelag. Da flyttet «kooperativen» tvers over veien til bygget hvor Damsleth Skilt & Reklame holder til i dag.

Det er blitt noen år siden Asbjørn dro på frierfotter til Sarpsborg og fant sin Liv (født Olsen) i huset hvor «Friheten» i sin tid hadde kontorer i østre bydel, i samme bygg hvor Hamang i dag driver trafikkskole. Paret fikk to barn, Vigdis og Bjørnar, hun gift med Heine Langshøldt - av samme familie som «rørlegger med glede» på Tunejordet. Dermed skulle kontinuiteten være berget, forretningsmessig sett.

Firmaet driver med rørlegger- og varmeinstallasjoner og selger dessuten et dansk kjøkken.

Virksomheten er hovedsakelig rettet mot privatbushus og annen boligbygging over hele Østfold.

Vadested

Noen år etter krigen, rundt 1956, jobbet Asbjørn på Borregaard sammen med en eldre kar fra Torsnes som gikk brannvakt. Mannen fortalte at hans bestefar, som vel var i sine beste år tidlig på 1800-tallet, hadde berettet om et gammelt vadested over Glomma en bit nedenfor fossen. Etter vårfloppen sommers tid gikk vannet i midtrenna opp under buken på hestene, hadde bestefaren fortalt.

- Slik vi sto på borregaardsiden av elva, forteller Asbjørn, kunne vi faktisk se avtegningen i terrenget etter veien langs begge bredder, som enslags hulvei, fortsatt ganske tydelig når vi først visste hva vi skulle se etter. Utrolig, kanskje, men vi må huske at den gangen fantes ingen kraftregulering nordafor. Etter flommen på våren var det lite og ingenting igjen av vann i elva.

7. HENRIK HENRIKSEN, bussjåfør, politiker, fagforeningsmann og målvakt på «Fremad» AIL!

Henrik Henriksen, bussmann og målvakt

Et kjent fjes på Årum før, under og gjennom flere decennier etter krigen, Henrik Henriksen, nærmer seg raskt de åttifem, men minnes vel uvorne guttedager ved elva da han og gripenguttene og andre villbasser slang seg på kølatoget til smelteverket; dels for moro skyld, dels for å lempe av kølabiter som siden ble plukket opp og brukt som brensel i fattigstuene rundt om. Nå sitter han i go'stolen hjemme i Vardeveien 40 og humrer og ler ved tanken. - Men jeg tørte'nte bringe en eneste koksbit hjem til mor og far. Da hadde det vanket juling!

Foreldrene var svenske Anders og Inga Henriksen, hun fra Kråkerøy. De to traff hverandre i fjerne år mens hun var tjenestejente på Molteberg, han gårdsgutt på nabogården.

Henrik, denne hederlige, mangeårige sliter i parti- og fagforeninger har ikke lenger den samme husken som før. Minnene skranter om både dette og hint, men han glemmer visseilig ikke den grunnleggende kommunistiske ideologi som var drivkraften i unge år. Den ble fornet av arbeidsmiljøet han vokste opp i på Årum og Sundløkka.

- Men som kommunist stanga jeg hare hue i veggene hele ti'a. Skiftet kom da jeg traff en bergenser... tror jeg han var... på ett eller annet landsmøte, sier Henrik og ser spørrende ut i luften. - Den karen sa: «Hør, Henrik, ska' du få gjort no', må du melde deg inn i Arbeiderparti!». og jeg nikket og sa meg enig. Sånn gikk det til, sier han og puster ut, synlig lettet over denne erindring av sitt politiske hamskifte.

Henrik Henriksen hadde siden en uendelighet av politiske og faglige tillitsverv gjennom årene og var blant mye annet en av drivkreftene bak byggingen av Folkets Hus i Sarpsborg.

Bilsertifikatet tok han i 1930, i en alder av atten, og et utvidet sådant i 1933. Da begynte han å kjøre «Årum-bussen» mellom Sarp og Fredrikstad. Med visse avbrudd, blant annet lastebilkjøring for Karl Andersen, samt egen brenselforretning i den siste fasen av yrkeslivet, kjørte han bussen i samfulle 25 år.

Henrik og kona hans, Alfhild fra Torsnes, kjøpte småbruket Sletten i 1950. De femti mål jord som fulgte med ble solgt, så nå er bare boligen med uthus tilbake. Paret fikk seks barn, Kjell, Jan, Torill, Kai, Torbjørn og Roar.

Gjennom oppvekst og unge år var Henrik godbuss og lagkamerat med det lokale fotballetset Trygve Marthinsen i «Fremad» AIL. Henrik husker ikke lenger om han utfoldet seg på A- eller B-laget, men én ting vet han med sikkerhet: Han sto i mål og tok i mot mangelkraftig suser fra Trygve under treninga.

Henrik kaster en blikk i retning av telefonen. - Ha'kke snakka med'n Trygve på mange herrens år. Tror sannelig je ska' slå på tråd'n og freske opp glade dager fra gammeltia..!

8. ALFRED SOOS, flyktning og ressursperson...

Gjerder bygges ikke av pølser!

Det er et ungarsk munnhell, dette: «Gjerder bygges ikke av pølser.» Ungareren Alfred Soos, mannen bak Hydrostasjonen på Årum, har solgt mange pølser gjennom årene, men er likevel en levende bekræftelse på ordet. Flyktningen fra 1956 sto på egne ben fra første dag og bygde sin norske tilværelse med stå-på-vilje og to tomme hender!

Mannen møter SA med rykende varm, nykokt ungarsk gulasj, spesiallaget av Alfred personlig etter originale oppskrifter og krydderier fra hjemlandet. Heeelerlig! Mellom munnfull'ene sitter vi så og sludrer i hans knøttlite kontor i bensinstasjonens indre ~~regioner~~.

Mannen nådde Sarpsborg lille julaften 1956 med sin kone Julianna, og ble forbigående innstallert på Tuneheimen. Lykken står den kjekke bi; der hilste han innledningsvis på borregaardsdirektørens fru Meidell, daværende forkvinne for vårt lokale Røde Kors, noe som i sin tur gjorde at Alfred sto i jobb på Borregaard allerede i romjula få dager senere. Julianna fikk arbeid i televerket noen uker utpå nyåret, i januar 1957. Begge ble i jobbene, han i 30 år, hun mer enn 25, med gullklokke og alt det... Var det noen som snakket om flyktninger som skor seg på «sossial'n» og ligger samfunnet til byrde? Alfred har satt sin fot på et norsk sosialkontor én gang i sitt liv. Det var for å hente en attest da han ble norsk statsborger i 1966.

Paret skaffet seg leilighet i Dronningens gate ned mot Glengshølen, kjøpte brukt møbler, betalte leie som enhver annen og bygde seg opp gradvis og beskjedent. Omstendighetene førte dem til Årumbrakka på Billet, men Julianna var gravid og brakka så full av mus at de skyndsomt flyttet til et hus i Nyveien frem til 1962. Da slo familien til og bygde eget hus på ei tomt på knausen ned mot elven på Årumssiden.

Etter tredve år på Borregaard, mest i Sentralverkstedet, falt Alfred ned fra ei kran og slo seg ganske fordervet. Folk flest ville resignert seg inn i lediggangen, men så ikke Alfred! Med årene hadde han skaffet seg et gatekjøkken på Grålum og en pølsebod på Årum, begge drevet på si', ikke minst ved hjelp av kjerring og unger (Stefan Trygve og Maria). Alfred sturte noen uker etter uhellet, så kastet han seg på krykkene og tok fatt på utviklingen av denne sin rødskindende Hydro-bedrift som i 1993 fikk diplom som «Sommerens vakreste bensinstasjon i Østfold, Oslo og Akershus»!

- Jeg fyller sekstisju til høsten, men vil henge i stroppen til klokkene ringer og presten sier amen ved min grav, sier den dynamiske eks-ungareren som tross de mange år ennå ikke har fått skikkelig dreis på norsken...

9. JAN W. DAMSLETH kaller seg «skiltmaker og visualist» og har god hjelp av datteren Tone.

10. DEKORATØR Geir Sandbakken i sving ved Damsleth Skilt & Reklame.

Skiltmaker og visualist

Damsleth Skilt & Reklame AS holder til i lokalene etter det forlengst nedlagte Samvirkelaget på Årum er en høyst egenartet bedrift i nærmiljøet. Eier og daglig leder Jan W. Damsleth kaller seg «skiltmaker og visualist» og har en gesjeft som virkelig synes i bygd og by.

Sjøl har han det innmari travelt med inn- og utgående telefoner og lar sin datter Tone berette om businessen før og nå, med begynnelse samme året som hun ble født, 1970; fra dengang n'far drev i det små i St. Mariegate i bakken i østre bydel nedenfor Jelsness-Larsen. Og Tone er ingen dårlig erstatning, hun, slik jenta skilter med diplom fra Norges Markedshøyskole i Oslo og high-level utdanning i personaladministrasjon fra Høgskolen i Agder, avdeling Grimstad. Puh!

Tone var sju da pappa flyttet til huset etter det gamle Samvirkelaget på Årum, og husker tydelig alle reolene fra butikkens glansdager. Der lå det sannelig også et fint hoppetau etterglemt av den kooperative bevegelse i Norge, minnes hun.

Ved siden av skilt og reklamemateriell produserer bedriften ti årsverk i tillegg til et varierende antall selvstendige som jobber på kontrakt. Kundene kan få full pakke, alt fra logo og trykt reklamemateriell til flagg, vimpler og fasadeskilter, alt som skal til for å synliggjøre en virksomhet. Det hele lages innomhus på Årum, alt bortsett fra teknisk produksjon av neon, et fenomen lite påaktet og brukt i Norge. Heldigvis, vil noen si.

Bedriften har da også økt sin tumleplass fra opprinnelige 150 kvadratmeter i 1977 til rundt 1 000 kvadratmeter i dag.

- Markedet tilsier at vi kunne ansette langt flere folk fra ulike faggrupper om vi bare fant personer med nødvendig kompetanse for teamledelse innen faget vårt, innskyter Jan Damsleth mellom telefonene. Slutresultatet er et produkt av flere ulike spesialiteter og må styres av folk med god innsikt i samtlige fag.

Damsleth Skilt & Reklame har nylig levert 200 skilt til Australia gjennom et Stavanger-firma, og tilsvarende mange til Holland via et norsk firma i landbrukssektoren.

□Assuranse

□Tidligere distriktssjef gjennom 17 år for Vesta i Sarpsborg, Dag Marcussen, har kontorfellesskap med Damsleth Skilt & Reklame, hvor han driver assuranseforretningen D-M Assuranse, etablert i mai i fjor. - Virksomheten er hovedsakelig rettet mot små og mellomstore bedrifter, forteller han, men også privatforsikringer er med i bildet. Dag Marcussen var blant de første i landet som kunne skilte med tittelen «autorisert assurandør» og kom til Årum etter et mellomspill i Gamlebyen, Fredrikstad.